

KALAVSZKY Zsófia recenziója az új orosz akadémiai kritikai Puskin-kiadás *Drámai művek* című kötetéről

А. С. ПУШКИН, Драматические произведения, Том 7. Санкт-Петербург, «Наука», 2009. (А. С. ПУШКИН, Полное собрание сочинений в 20-ти томах, Санкт-Петербург, «Наука», 1999–)

kulcsszavak: textológia, kritikai kiadás, 19. századi orosz irodalom, Alekszandr Puskin

1999-ben indította útjára az Orosz Tudományos Akadémia a teljes Puskin-életmű új kritikai kiadását. A kétszáz éves Puskin-évfordulóra a szerkesztői kollektíva a húsz kötetesre tervezett sorozat első kötetét, az 1813–1817 között született költeményeket felvonultató *Líceumi verseket* rendezte sajtó alá. Ezt követte 2004-ben a második kötet, a *Versek. Első könyv (Petyerburg. 1817–1820)* címmel. A most recenzálandó kötet, amely a drámai műveket tartalmazza, annak ellenére, hogy a sorozatban a hetedik, 2009-ben – megelőzve a 4–6. köteteket – harmadikként látott napvilágot.

Puskin drámai költeményei a költő halálának száz éves évfordulójára kiadott, 1937-es első, ún. nagy kritikai kiadásban is (a továbbiakban a *régi nagy akadémiai kiadás*) a 7. kötetben kaptak helyet. Ez az 1935 nyarán elkészült ún. próbakötet – tragikus sorsa miatt – a 20. századi Puskin-kutatásban, de bátran állíthatjuk, hogy az orosz textológiai kutatások egészének történetében is szimbolikussá vált, hiszen Sztálin utasítására meg kellett semmisíteni. Az SzKP főtitkárának olyannyira nem tetszett az elsőként elkészült kötet – a hetedik –, elsősorban a „sok kommentár” miatt, hogy annak példányait bezúzatta. A kötet a későbbiekben csak minimális jegyzetekkel jelenhetett meg. (Erről részletesen ld. KALAVSZKY Zsófia, *Két textológus párba a „szent szöveg” felett. Alekszandr Puskin A kapitány lánya című regényének új magyar fordítása elé*, Kalligram, 2010. január, 89–94.)

A minden korábbi méreteket felülmúlóra tervezett, pártállami Puskin-jubileum egyik sarokköve tudniillik az volt, hogy az országos évfordulós ünnepségek kezdetére, azaz 1937-re elkészüljenek, és többszázreszes példányban nyomtathatóvá váljanak az első szovjet kritikai akadémiai Puskin-kiadás már elkészült kötetei. Annak ellenére, hogy a Sztálin által is szoros figyelemmel kísért szerkesztői, textológiai kutatómunka nyomásztó légkörben, állandó egzisztenciális félelemben zajlott az Orosz Tudományos Akadémia leningrádi Puskinszkij Dom nevű kutatóintézetében (számos munkatárs az 1929-ben és 1934-ben lezajlott politikai tisztogatás áldozatává vált), egy olyan fundamentális kiadás született, amely tudományos fordulatot hozott a szövegek kezelésében, értelmezésében, és etalonjává vált a 20. század során kiadott más klasszikus szerzők kritikai kiadásainak is. A *régi nagy akadémiai kiadás* a maga tizenhat kötetével (1937–1959) tehát mind a mai napig nemcsak a Puskin-kutatás egyik gigászi teljesítménye, hanem az emberfeletti erőfeszítés jelképe is.

Az új akadémiai kiadás 7. kötete komoly jegyzetapparátusával, számos utószó-tanulmányával és mutatóival tehát önértékén túl egyszerre tudományos elégtétel és tisztelgés is azok előtt a puskinisztikában máig vitathatatlan tekintélynek tartott kutatók, textológusok előtt, akiknek az összefoglaló munkája – abban a formában, ahogyan ők azokat eredetileg a kötet végére szánták – nem kerülhetett a nyilvánosság elé. (Eredményeik, megállapításaik egy része azonban –

átmaszkírozva, szétszabdalva, mozaikosan – egy jóval későbbi kiegészítő kötetbe, különböző tanulmányokba, egyetemi előadások jegyzeteibe átmentődött.)

Az 1068 oldalas új kötet öt nagy egységre tagolódik. Az első az 1825–1830 között született, befejezett drámai szövegeket (*Borisz Godunov*, *Jelenet a Faustból*, *A fukar lovag*, *Mozart és Salieri*, *A kővendég*, *Lakoma pestis idején*), a második a töredékben maradt műveket (*A sellő*, *Jelenetek a lovagkorból*), a harmadik a tervek és a befejezetlen művek vázlatait tartalmazza, a negyedik a más redakciókat, az előmunkálatok anyagait és a variánsokat, az ötödik pedig a kommentárokat. A kötetet a rövidítések jegyzéke és a névmutató zárja.

Jelen recenzióban terjedelmi okok miatt nincsen mód arra, hogy számba vegyük az összes, a *régi nagy akadémiai kiadáshoz* képest megtörtént változtatást, mindössze arra törekszünk, hogy a legnagyobb horderejű szövegközlési eltéréseket, az új elméleti döntéseket, módszertani sajátosságokat és eredményeket ismertessük.

Textológiai szempontból a legfontosabb eltérés a *régi nagy akadémiai kiadáshoz* képest – és ez az új kiadás összes kötetére vonatkozik –, hogy a szerkesztőbizottság teljes mértékben szakított azzal az elvvel és módszertani eljárással, amely megengedte *különböző szövegforrások kontaminációját*, azaz olyan, tulajdonképpen művileg összeállított szövegek létrehozását, amelyeket a szerző sohasem vetett papírra. A *régi nagy akadémiai kiadás* előkészületeinek éveiben tudniillik elfogadott volt az a nézet, amely szerint létezik egy olyan „ideális szerzői szöveg”, amely nem található meg a fennmaradt források egyikében sem. (Ld. erről II.1/458).

A modern textológia azonban – fogalmaznak az új kiadás szerkesztői – elutasítja azt az elképzelést, miszerint létezik egy úgynevezett „ideális szöveg”. Sokkal inkább azt az álláspontot képviseli, hogy „a szöveg egy olyan dinamikus egységként fogható fel, amely diszkrét módon testet öltő elemek sokaságból áll, ezek mindegyike pedig időben pontosan rögzített, és minden esetben egy adott konkrét irodalmi-történeti kontextushoz kapcsolódik.” (Uo.)

A fentiekkel összhangban jelent újdonságot a *Borisz Godunov* most sajtó alá rendezett szövege. Több olyan döntést hoztak meg a szerkesztők, amelyek részben felrúgják a dráma 20. századi kiadási hagyományait, részben visszatérést jelentenek bizonyos 19. századi kiadási gyakorlathoz. Az egyik legalapvetőbb változtatás az, hogy a dráma szövegének kiadásához az 1831-es és nem az 1825-ös Mihajlovszkojei kiadást vették alapul. A szöveget pedig a kompilációt elutasító textológiai-módszertani elv jegyében aprólékosan „megtisztították” az utólagos szerkesztői betoldásoktól, javításoktól, amely egyaránt érintette a nagyobb szövegegységeket (három teljes jelenet mostantól csak a *Szövegvariánsok* fejezetben olvasható, hiszen jól dokumentálható módon azokat utólag, a 20. század elején toldották be a főszövegtestbe az akkori szöveg gondozói) és a legkisebbeket is (l. pl. a Puskin-helyesírás visszaállítását a kérdéses szóalakok tekintetében). De nagyon komoly változtatásnak tekintjük azt is, hogy bekerült a kötetbe – ráadásul közvetlenül a dráma főszövege után(!) – az a hét prózatöredék, amelyet a szerkesztők a *Előszóvázlatok a Borisz Godunovhoz* összefoglaló címmel jelölnek. Utóbbi döntésüket – ahogy természetesen az összes, a *régi nagy akadémiai kiadástól* eltérő többit is – a kommentárokból indokolják, forrásokat és érveket felsorakoztatva amellet, hogy Puskin eredetileg a *Borisz Godunov*-ot is előszóval együtt kívánta közreadni. (A kötet hivatkozik rá, hogy a *Jevgenyij Anyegin* kiadásánál is a szerző akaratát figyelembe vevő, bevett gyakorlat az, hogy a főszöveg Puskin jegyzeteivel és előszavával együtt jelenik meg. Hozzá kell azonban tennünk, hogy az *Anyegin*-nél sokkal tisztább és egyértelműbb a helyzet, mint a *Godunov*-nál, hiszen annak teljes szövege a szerző felügyelete mellett még életében

megjelenhetett.) A kötetvégi összefoglaló tanulmányokban, az egyes szövegekhez tartozó kommentárokból és a szövegváltozatokhoz mellékelt jegyzetekben rendkívül informatív, alapos és részletes – recepciótörténeti összefoglalót is tartalmazó – magyarázatot olvashatunk arról a történetről, hogy miként alakult a – most hét (négy orosz, három francia nyelvű) vázlatot is az előszókezdeményekhez sorolt – töredékekben maradt előszó és a drámaszöveg kiadása (Puskin életében a drámának csak egyes részletei jelenhettek meg), továbbá a szövegkiadásokat érintő változtatásokról, azok szükségességéről és történeti alakulásáról.

Kiemelendő újdonság, hogy műfaji szempontból átsorolódott, és így bekerült a kötetbe a *Jelenetek a Faustból* című Puskin-mű, amely eddig a lírai költemények között foglalt helyet.

A *Vázlatok és töredékben maradt szövegek* közlésében a legfontosabb változás, hogy két töredék immár nem cím nélkül kerül említésre, hanem a szerkesztők azokat – a háttérkutatások és az elmúlt hetven év tudományos irodalmában bevett említési hagyományt követve – címmel látták el. A címekbe belefoglalták a tervezett szövegek műfaját is: az egyik a *Komédia egy játékosról*, a másik a *Dráma a hóhér fiáról*. Ebben a fejezetben újdonságot jelent, hogy a korábbi kiadási gyakorlattól eltérően a prózatöredékek helyett a drámai töredékekhez került a *Crispin a járásba érkezik* című feljegyzés, amely tartalmában a legközelebb áll ahhoz az ötlethez, amelyet végül Puskin átadott Gogolnak, és amely ötlet később a *Revizor* alapjává vált (ld. erről VII/565).

Végül fontos eltérésnek tekinthető, hogy az a – lassan 160 éve találgatásokra okot adó, tíz nevet, illetve címet felsoroló – *lista*, amely eddig sosem került be akadémiai szövegközlésbe, most a *Tervek, vázlatok, meg nem valósított művek* fejezetben kapott helyet – *Tíz névből álló projekt* címen. Ez a szerkesztői döntés egyértelműen tükrözi azt a váltást, hogy az utóbbi évtizedekben a kutatás sokkal nagyobb súllyal tárgyalja ezt a Puskin-jegyzetet, nagyobb jelentőséget tulajdonít neki, mint azt korábban tette, hiszen azt a későbbi „kistragédiák” előképének tekinti.

A *Kommentárok* című fejezetben elhelyezett, összegző utószó-tanulmányok egyike Puskin és a kortárs színház kapcsolatát elemzi. Itt is komoly hangsúlyeltolódást tapasztalhatunk: a nagyívű tanulmány kiemeli az 1834–35-ös évek azon Puskinját, akinek töredékben maradt, egészen merész, groteszk, naturalista és abszurd drámaötletei végül senkinél nem kerültek kidolgozásra. A tanulmány szerzők – Ligijja Lotman és Marija Virolajnen – rámutatnak: ezek a kezdeményezések se Lermontov, se Gogol, se Csehov dramaturgiájában nem nyertek később folytatást.

A másik alapvető tanulmány, amelynek szerzője Jelena Hvorosztjanova, Puskin drámai verselését tekinti át – ámde nem pusztán leíró módon veszi végig a Puskin által használt versmérték- és rímváltozatokat, hanem egy olyan verstani áttekintő képet nyújt, amelyet – a maga kontextusában elhelyezve – összekapcsol a 19. század eleji orosz drámai verselés, de általában véve az orosz verselés korabeli krízisével, útkereséseivel is. Így, éppen a verstani kutatások alapján tud kidomborodni például, hogy a *Lakoma pestis idején* című kistragédia, amelyet a szakirodalom konvencionálisan elsősorban John Wilson angol költő drámájának viszonylatában tárgyal, milyen szorosan kapcsolódik a másod-harmadvonalbeli Puskin-költőkortársak egyes drámaszövegeihez.

Ez a kötet, miként az első kettő is, komoly szakmai eredménye a Puskin-textológiának és a tágabb értelemben vett Puskin-kutatásnak. Nemcsak az elvégzett igen aprólékos és precíz textológiai, filológiai munka miatt – vagyis mert megtörtént a fennmaradt kéziratok újraolvasása, a félreolvasások javítása, a különböző redakciók összevetése, a korábbi akadémiai kiadások felülvizsgálata –, hanem mert a szerkesztőség az elmúlt ötven-hatvan év Puskin-kutatásainak

legjavát dolgozta bele a kommentárokba, utószó-tanulmányokba úgy, hogy messzemenőig építettek a Puskin-textológusok nagy, 20. század eleji generációjának alap kutatásaira: azokat kiegészítették és finomították.

A szerzők, szerkesztők a Puskin-kutatás 19. század végi és 20. század eleji alapítóinak – Annyenkov, Tomasevszkij, Okszman, Bondi, Eichenbaum, Cjavlovszkij, Modzalevszkij, Morozov, Blagoj stb. – eredményei mellett (a) kommentárokba, utószó-tanulmányaikba „beledolgozták” végre Jurij Lotmannak az 1960–1990-es években írt, a Puskin-kutatást korszakalkotó módon megváltoztató munkáit, miként a 20. század folyamán emigrálni kényszerült, majd neves európai, amerikai egyetemeken továbbdolgozó szovjet/ orosz kutatók alapvető verstani és irodalomtörténeti monográfiáit, a nyugat-európai ruszisztika képviselőinek kutatásait (pl. J. T. Shaw, Alekszandr Etkind, Caryl Emerson), a 20. századi orosz írók revelatív, Puskin-tárgyú dolgozatait (Anna Ahmatova, Vladimir Nabokov, Andrej Bitov) és több új, egymásra következő orosz kutatógeneráció eredményeit is (Vagyim Vacuro, Szergej Bocsarov, Vjacseszlav Koseljev, Abram Rejtblat, Irina Szurat, Igor Proszkurin). Nagyobbrészt ők alkotják ma a Puskinszkij Dom Puskin-kutatócsoportját (ld. pl. Marija Virolajnen, Alekszandr Dolinyin, Alekszandr Oszpovat, Jekatyerina Larionova, Vagyim Rak, Szergej Fomicsev). Ki kell emelnünk közülük a jelen kötet két szerkesztőjét, Marija Virolajnent és a 2011-ben 94 évesen elhunyt Ligijja Mihajlovna Lotmant, Jurij Lotman nővérét. A három, eddig megjelent kötetből kirajzolódó munkájuk természetesen nem a semmiből jött: aki figyelemmel kísérte munkájukat, láthatta, hogy az elmúlt húsz-harminc évben tulajdonképpen már az új Puskin-kritikai kiadás alapos előmunkálatai zajlottak, hiszen a 90-es évek második felétől – számos új(!) forráskiadvány mellett – sor került szinte minden korábban kiadott akadémiai forráskiadvány alaposan kibővített és javított újrakiadására. Ezek között meg kell említenünk a *Puskin-kronológia* négy kötetét, amely az életrajz mellett az életmű kronologikus feldolgozása is egyben (*Letopisz zsznyi i tvorcsesztva Puskina*), a *Kiadatlan Puskin* (*Nyeizdannij Puskin*) három kötetét, a *Puskin a kortárs kritikában* (*Puskin v prisziznyennoj krityike*) négy kötetét, a *Puskin keze által* (*Rukoju Puskina*) című sorozat 17., kiegészítő kötetét, a *Puskin-rajzok* (*Riszunki Puskina*) című kötetet, a *Bolgyinói kéziratok: 1830* (*Bolgyinszkije rukopiszi: 1830*) című kötetet és végül a *Puskin füzetei* (*Rabocsije tyetragyi A. Sz. Puskina*) faksimile kiadás nyolc kötetét.

Ahogy a 20. század elején a Puskin-textológia kidolgozása, úgy az elmúlt évtizedben a primer és szekunder Puskin-szövegek digitális feldolgozása és széles körben való elérhetővé tétele volt az egyik legnagyobb volumenű Puskin-projekt Oroszországban (<http://feb-web.ru/feb/pushkin/default.asp>). Az orosz irodalom és népköltészet elektromos alapkönyvtára (feb-web.ru) nevű tárhelyre elsőként került fel a Puskin-életmű szabadon használható és letölthető DSE-verziója (Digital Scholarly Edition). Az oldalról – sok egyéb forrás mellett – letölthetők a korábbi akadémiai Puskin-kiadások teljes szövegei a kommentárokkal együtt. Az oldalon megadott műcímekből pedig kirajzolódik, hogy innen előbb vagy utóbb a legújabb kritikai kiadás is hozzáférhető lesz.

A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa

Summary

A.S. Pushkin's *Dramatic works* is the seventh volume of the new, 20-volume academic Pushkin edition published by the Pushkin House research institute of the Russian Academy of Sciences. This volume represents a significant outcome of Pushkin textology and of research in literary history in a wider sense. This is due not only to the extremely meticulous and precise textological and philological work that was carried out – the surviving manuscripts have been reread, misreadings have been corrected, the different redactions have been compared, previous academic editions have been reviewed – but also to the fact that the editors have incorporated in the commentaries and accompanying essays in the afterword the very best of the Pushkin research conducted in the last 50–60 years. They have done so both by extensively building on the base studies of the big Pushkin textology generation of the beginning of the 20th century and by extending and refining them.